

Coğrafya Terimleri Sözlüğü Olarak Divanü Lugati't-Türk*

Divanu Lugati't-Turk As A Dictionary Of Geography Terms

Mehmet Turgut BERBERCAN**

Öz

Divanü Lugati't-Türk, içerdiği dil malzemesi bakımından Türk dili ve edebiyatının asıl kaynakları içinde bulunan; Türk filolojisi, tarihi, folkloru ve coğrafyası için çok büyük önem arz eden ansiklopedik bir sözlüktür. Eserde düzen sırası içinde anlamları verilen sözcüklerin, dikkat çekici olarak, Türk adbilimi için çok özel bir önemi vardır; Türk kültürüne ait çeşitli şubelerin, eski Türk dünyasının anlaşılmasını sağlayan ve muhtelif cepheleriyle tesiri bugüne kadar uzanan bir çok sosyal, iktisadi, etnolojik, folklorik, coğrafi vs. unsurun genel hatlarıyla terminolojisi gözler önüne serilmiştir. Bu çalışmada, Divanü Lugati't-Türk'te tanımlanan terminolojiler arasında müstakil bir terminolojik sözlük oluşturan Türk coğrafya terimleri incelenmiş, bazı terimler üzerine etimolojik ve morfolojik açıklamalar yapılarak Türklerin kullandığı eski coğrafya terimlerine ışık tutulmuştur. Bu terimlerin Türk adbilimi açısından bilhassa toponimlerin (örneğin dağ, tepe, bel, sırt isimleriyle ilgili oronimler; çay, dere, nehir isimleriyle ilgili hidronimler vs.) anlaşılmasında büyük önemi vardır.

Anahtar Sözcükler: Divanü Lugati't-Türk, sözlük, coğrafya, terminoloji.

Abstract

Diwan Lugat at-Turk is one of the basic source of Turkish language and literature from the point of its glossal materials. Also it is a very important encyclopedic dictionary for Turkish philology, history, folklor and geography. Conspicuously, the words in it given according to a certain order have a special importance for Turkish onomastics. Besides, the terminology of various components such as social, economical, ethnological, folkloristic, geographical etc. elements which are effective today from different perspectives, are revealed in detail. On the side, these elements are providers to understand assorted branches of Turkish culture and old Turkish world. In this work, Turkish geography terms as a unit dictionary in the terminologies of Diwan are analysed and some terms are clarified etymologically and morphologically. Hereby the old geography terms of Turks are illuminated. These terms have extensive significance with regards to Turkish onomastics, especially in order to determine the toponyms (ex.

* 26-27 Kasım 2014'te Sakarya'da düzenlenen Sözlük Bilimi Sempozyumu'nda sunulan bildirinin makale halindeki neşridir.

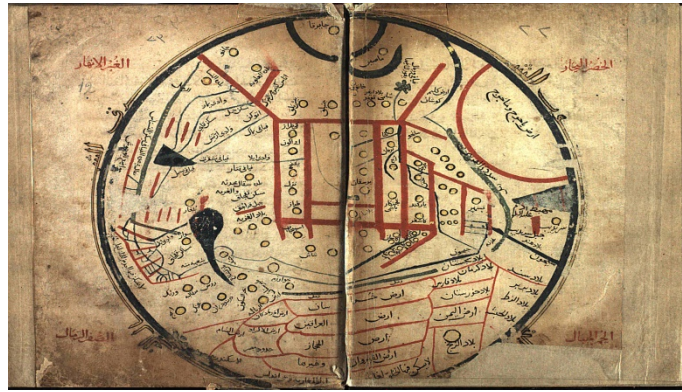
** Doç. Dr. Çankırı Karatekin Ünv. Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi

oronyms like names of mountains, hills, ridges, crests etc. or hidronyms like names of branch, brook, river etc.).

Key words: Divanu Lugati't-Türk, dictionary, geography, terminology

Giriş

Kaşgarlı Mahmud'un abidevî eseri Divanü Lugati't-Türk, Türkçe-Arapça ansiklopedik bir sözlük olup eserde Türk diyalektolojisi, Türk gramerinin yapısı, diyalekt gruplarının coğrafi konumları üzerine çeşitli açıklamalar ve 11. yüzyıldaki bilgiler dahilinde hazırlanmış bir harita (bkz. *Resim x*) bulunmaktadır.¹ Eserin büyük bir kısmı sözlükten oluşmaktadır. Kaşgarlı, Türk boylarından derlediği leksikal ve diyalektolojik malzemeyi bir düzen içinde sözlüğüne almış; cümle, atasözü, manzume örnekleriyle birlikte vererek eserine bir nevi antoloji mahiyeti kazandırmıştır. Arap sözlükçülük geleneğine uygun olarak hazırlanan, temel olarak *isimler* ve *fiiller* olmak üzere iki kısım üzerine bina edilmiş Divan'da, Arap dilcisi Halil'in *Kitabü'l-'Ayn* isimli eserinin temel alındığı ve özellikle Farabî'nin *Divanü'l-Edeb fi Beyan-ı Lugatü'l-Arab* isimli eserinden bazı noktalarda yararlandığı görülmektedir (Nalbant, 2008: 7-9; ayrıca bkz. Ermers, 1999; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014). Divanü Lugati't-Türk, içerdiği dil malzemesi bakımından Türk dili ve edebiyatının asıl kaynakları içinde bulunan; Türk filolojisi, tarihi, folkloru ve coğrafyası için çok büyük önem arz eden bir ansiklopedik sözlüktür. Düzen sırası içinde anlamları verilen sözcüklerin, dikkat çekici olarak, Türk adbilimi için çok özel bir önemi vardır.

Resim x (Kaşgarlı Mahmud'un Dünya Haritası)

Eserde, Türk kültürüne ait çeşitli şubelerin, eski Türk dünyasının anlaşılmasını sağlayan ve muhtelif cepheleriyle tesiri bugüne kadar uzanan bir çok sosyal, iktisadî, etnolojik, folklorik, coğrafi vs. unsurun genel hatlarıyla terminolojisi gözler önüne serilmiştir. Yiyecek içecekten giyim kuşama, mitolojiden astronomiye, meteorolojiden coğrafyaya kadar çeşitli konulara ve alanlara ilişkin olmak üzere, 11. yüzyıl Türklüğünün varlık dünyasında yer alan hemen hemen bütün millî unsurlar, Türk dili üzerinden yapılan kültürel bir sentezin istikametinde tanıtıcı ve didaktik bir mahiyette ortaya konmuştur. Kaşgarlı Mahmud'un kaydettiği söz varlığı içinde, işte bu istikamette olmak suretiyle, Türk coğrafya terminolojisini oluşturan çok sayıda sözcük de bulunmaktadır. A. B. Ercilasun'un belirttiği şekilde Divan, 11. yüzyıl Türk coğrafyasına ait

¹ Kaşgarlı Mahmud'un daire şeklinde verilmiş haritasında (eserin 22. ve 23. sayfalarında yer almaktadır) yönler, denizler, dağlar, nehirler ve şehirler ayrı ayrı renklerle gösterilmiş; Balasagun, Barsgan gibi şehirler haritanın merkezinde tutulmuş, en doğuda Maçin ve Japonya (Çaparka); güneyde Hind ve Sind, güneybatıda Habeşistan, Zengibar; batıda Endülüs, Mısır ve İskenderiye; kuzeyde İtil (Volga), Kıpçak ve Frenk bölgeleri bulunmaktadır. Japonya, Maçin'den denizle ayrılmış bir ada olarak gösterilmiştir. Haritanın boyutlarını içten 240x300 ve dıştan 240x340 mm olarak belirleyen F. Sarıcaoğlu'na göre harita (Sarıcaoğlu, 2008), "Türk coğrafyasına odaklı tematik bir dünya haritası"dır. Kaşgarlı'nın haritasında İslam haritacılığının büyük etkisi bulunmakta ve özellikle Belhî ekolü olarak anılan İslam coğrafyacılarına mahsus bir tarzının yansıtıldığı görülmektedir. S. Tekeli'nin bildirdiğine göre (Tekeli, 1997), ilk Japonya haritası Japonlarca 1303'te, Batılılarca 1492'de hazırlanmıştır. Her ne kadar yanlış ve bir plan biçiminde olsa da ilk Japonya haritasının 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından çizildiği görülmektedir (Ercilasun, 2014: xxvii).

birçok şehir, kasaba, köy, akarsu, göl, dağ adlarını içine alan, bunların birçoğunu haritada gösteren ve bazıları hakkında kısa bilgiler veren bir coğrafya eseridir (Ercilasun, 2014: xvii). Eserdeki coğrafya ile ilgili söz varlığının Türk adbilimi açısından bilhassa toponimlerin (örneğin dağ, tepe, bel, sırt isimleriyle ilgili *oronimler*; çay, dere, nehir isimleriyle ilgili *hidronimler* vs.) anlaşılmasında büyük önemi vardır. A. Caferoğlu'ya göre, Kaşgarlı Mahmud, dolaştığı Türk halklarının toponimik, etnonimik ve antroponimik durum ve telâkkilerini belirtmek suretiyle, çağının Türk toponomastik yapısını da meydana koymuş bulunmaktadır. Dilin ayrılmaz bir parçası olan bu sahanın Kaşgarlıca dikkat nazarında tutulması, haklı olarak ona, Türk toponomastika araştırmacılığının babalığını da kazandırmıştır (Caferoğlu, 1974: 22).

Toponimi oluşturan öğeler arasında yeryüzü şekillerinin isimleri de bulunmaktadır (Aksan, 1974: 187; ayrıca bkz. Eren, 1965; Kurgun, 2007). Bu isimlerin toponimin temel unsuru olarak kullanıldığı, toponimi bizzat teşkil eden ve genellikle asıl isimden (özel isim) sonra gelerek toponimi tamamlayan öğe oldukları belirtilmelidir.

<i>etil suwı aqa turur</i>	“Volga nehri akıyor!
<i>qaya tüpi qaqa turur</i>	Kaya dibi vuruyor!
<i>balıq telim baqa turur</i>	Balık kurbağa çoktur,
<i>kölüng taqı (ol) küşerür</i>	Gölcük dahi taşırır!”

Örneğin, *etil suwı* “İdil (Волга [Rus. {volga}], Tat. *idel*, Çuv. *atäl*) ırmağı” [B. Atalay, DLT-I/73]: Kaşgarlı'nın kaydettiği dördlüklerden birinde geçen söz konusu hidronimde *etil* asıl isim, *suw* (= ırmak, nehir) ise su alanını (ırmağı) gösteren coğrafi bir terim olarak kullanılmıştır. *qawaq art* “Özçend ile Kaşgar arasında sarp bir yer adı” [DLT-I/383-9]: Bu oronimde ise *qawaq* asıl isim, *art* coğrafi bir terim olarak yeryüzü şekli ismidir. *isig köl* “Barsgan'da bir göl adı” [DLT-III/135-5]: Bu hidronimde de *isig* asıl isim, *köl* coğrafi bir terim olarak yeryüzü şekli ismidir (Divan'da geçen özel isimler arasındaki toponimler için ayrıca bkz. DLT-IV: 829-860). Görüldüğü gibi, eğer asıl isim bir oronim yahut hidronimi tek başına karşılayamıyorsa coğrafi bir terim olan yeryüzü şekli ismi, toponimi oluşturan söz grubu içinde mutlaka kullanılmaktadır. Bu özellik esasen, yeryüzü şekli isimlerinin aynı zamanda toponimin bir parçası ve toponimin karşıladığı yerin mahiyetini belirten bir genel isim olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle eski metinlerde geçen bazı toponimlerin günümüzdeki yerlerinin belirlenmesi ve kapsamlı bir şekilde aydınlatılması için yeryüzü şekillerine ait coğrafya terminolojisinin tespiti onomastik incelemenin üzerinde durması gereken ayrı bir alanı teşkil etmektedir.

1. Terminolojik Söz Varlığı

Bilimsel bir araç olarak, ele alınan varlıkları standart biçimde tasnif etme, ortak özellikleri olanları kümeler halinde toplama “sınıflandırma” demektir. İsimler üzerinde doğru neticelere ulaşmak için ortak özellikte bulunan isimlerin eş gruplarda toplanarak sınıflandırılması öncelikle gerekli olan işlemlerden biridir. Linguistik (dilbilimi) alanının bir şubesi olarak *onomastik* (onomastics = adbilimi) için bu sınıflandırma işlemi metodolojik yönlerden oldukça fazla önem taşımaktadır; çünkü her ismin kendi kavram alanı içinde ele alınması ve değerlendirme ölçütleri çerçevesinde irdelenmesi gerekir. Ortaya çıkacak sonuçlar, isimlerin oluşturduğu terminolojik söz varlığının tespit edilmesini sağlar. Bu çalışmada örnek bir sınıflandırma denemesi olarak Divanü Lugati't-Türk'te geçen yeryüzü şekillerine ait coğrafya terimleri tespit edilmiş, bu terimlerin oluşturduğu terminoloji genel çerçevede I. *su alanları* (hidronimlerle alakalı terimler ve su coğrafyası terimleri), II. *kara alanları* (oronimlerle alakalı terimler ve kara coğrafyası terimleri) olmak üzere sınıflandırılarak çeşitli alt başlıklar halinde detaylarıyla birlikte aşağıda sunulmuştur. Her terim standart şekilde numaralandırılmış (Dizinlerde bulunan sayfa numaraları verilmek kaydıyla B. Atalay'ın tercümesi [kısaltması → BA: DLT/I-IV, 2006] ve A. B. Ercilasun ile Z. Akkoyunlu'nun çalışması [kısaltması → EA: Ercilasun & Akkoyunlu, 2014] esas alınmıştır) sıralanan 142 terim coğrafi tasnif şablonu içinde ve muhtelif başlıklar altında ayrı ayrı ele alınmış,

bazı isimler üzerine morfolojik/etimolojik açıklamalar verilerek muhtelif görüş ve kayıtların ışığında tespitlere varılmıştır. Son olarak, Divan'da yer alan yeryüzü şekillerine ait terminolojinin alfabetik düzen içinde dizini hazırlanmıştır.

2. Sınıflandırma ve Tespitler

2. 1. Su Alanları

Genel su alanları terimleri ve işaret ettikleri kavram alanları şöyle sıralanabilir: **1.** *yul* "küçük küçük bir çok su pınarları; kaynak; su pınarı, kaynağı, gözü" (BA: 810 / EA: 988) veya **2.** *mınar* "pınar, su gözü (Oğuzca)" (BA: 412 / EA: 764). **3.** *yulaq* "çay, dere" (BA: 799 / EA: 986). **4.** *ögüz* "ırmak, dere" (BA: 456 / EA: 785-786). **5.** *köl* "göl, havuz, birikmiş su / *köl* ~ *köl* : göl, gölcük, havuz; deniz; içinde su birikmiş çukur" (BA: 358 / EA: 736). **6.** *teñiz* "deniz" (BA: 599 / EA: 868). Su kaynağını karşılayan terimden yani suyun çıkış yerinden en büyük su kütlelerini belirten isme doğru yapılan tasnifte, *yul* ~ *mınar* → *yulaq* → *ögüz* → *köl* ve *teñiz* şeklinde bir sıralama yapılabilir. Ayrıca, *suw* "su" isminin genel anlamda su alanlarını (ırmak, göl vs.) göstermek suretiyle hidronimlerde ve coğrafya terimlerinde tamamlayıcı bir unsur olarak kullanıldığı belirtilmelidir.

2. 1. 1. Akarsular

Akarsular için kullanılan genel terimler **7.** *yulaq* "çay, dere" (BA: 799 / EA: 986) [*< yul* "su pınarı (su kaynağı, en küçük akarsu birimi)" / +a-q/ "çay, dere, akan su"]. **8.** *ögüz* "ırmak, dere" (BA: 456 / EA: 785-786) [Antik çağda Amu Derya'nın ismi *Oxus*'tur; Aryan ülkesi ile Turan ülkesi arasındaki sınırı teşkil eder. Bu toponimi Oğuzlarla meskun Amu Derya boylarına atfen *Oguz* etnonimiyle ilişkilendirmek mümkündür; krş. *oguz* ~ *ögüz* ~ *oxus*. S. Tolstov'a göre *oguz*, "nehir, çay" anlamındaki *ögüz* sözcüğünden türemiştir (bkz. krş. Bayat, 2004).]. Eserde rastlanan diğer akarsu terimleri şunlardır: **9.** *öz* "iki dağ arasında bulunan dere" (BA: 472 / EA: 794) [muhtemelen *ögüz* "ırmak" sözcüğünün büzülmüş (*contraction*), ses yitimine uğramış biçimidir: *öz* < *ögüz*]. **10.** *sıgra* "iki dağ arasındaki geniş dere / Oğuzcada yarık ve vadi" (BA: 512 / EA: 818). **11.** *tadgun* "Fırat ve ona benzer olan dere / ırmak" (BA: 560 / EA: 847). **12.** *tarmut* "dağların dereleri (tepeleri?) / dağın yarıkları, çıkıntı ve girintileri" (BA: 580 / EA: 858). **13.** *urı / orı* "dere, yol" (BA: 696 / EA: 777). Akarsulara ait olmak üzere kollar, ağızlar, seller ve akarsuların diğer hususiyetleriyle ilgili olarak kullanılan özel terimler ve işaret ettikleri kavram alanları, "Akarsu Kolları", "Akarsu Ağızları", "Sel Suları", "Kanal Suları", "Su kaynakları" ve "Diğerleri" olmak üzere tasnif edilerek çeşitli açıklamalarla birlikte ayrıca belirtilmiştir:

2. 1. 1. 1. Akarsu Kolları

Büyük akarsulardan özellikle büyük nehir ve göllerden ayrılıp gelen küçük akarsular için (dereler, çaylar) ve farklı büyüklükteki akarsularla ilgili olarak kullanılan terimler: **14.** *özük suw / özük* "büyük derelerden ayrılan her çay, kol / oyularak havuz haline getirilen yer; derelerin birleştiği yer" (BA: 472 / EA: 795) [*< öz* "iki dağ arasında bulunan dere" / +ük/ [küçültme eki] "dere kolu, derecik"]. **15.** *suw tirkeşi* "dere kolları suyunun toplandığı yer" (BA: 544, 626) [*< suw* "su" + *tir-* "dermek, toplamak" /-(i)-g+e-ş+i/ "birikintisi, topluluğu". Sözcük *tirgeş* okunmalıdır: krş. **tirge-* (Clouston, 1972: 545)]. **16.** *tamga* "denize, göle ve dereye dökülen suyun bir kolu; gemilerin demir attıkları iskele veya liman" (BA: 567 / EA: 850) [*< tam-* "damlamak, su akmak" /-ga/ "su kolu"]. **17.** *tarım* "göllere, kumluklara dökülen çay kolları" (BA: 579 / EA: 857) [Sözcük muhtemelen, *tarı-* "tarım yapmak, ekin ekmek" fiil gövdesiyle bağlantılıdır; Doğu

Türkistan'da büyük bir havzanın ve bu havzayı sulayan ırmağın isminin *tarım* olması dikkat çekicidir].

2. 1. 1. 2. Akarsu Ağızları

Genel anlamda, akarsuların birleştiği, birbirine karıştığı, denize veya göle döküldüğü yer akarsuyun ağızıdır. Akarsu ağızlarıyla ilgili olarak kullanılan terimler: **18.** *alış* "su ağızı, suyun havuzdan veya suvattan döküldüğü ağızlar" (BA: 20 / EA: 548) [< *al-* "almak" /-(i)ş/ "suyun alım yeri"]. **19.** *kewli* "ırmak ağızı" (BA: 308 / EA: 707). **20.** *qapçaq* "su kollarının birbirine kavuştuğu yer" (BA: 263) [< *qap-* "kapmak, tutmak" /-çaq/ "suların birbirini kapdığı, yani buluştuğu nokta"]. **21.** *tüşürgü* "çayın ırmağa karışan ağızı, değirmenin bir ırmağa olan savağı" (BA: 678 / EA: 913) [< *tüş-* "düşmek" /-(ü)r/ + /-gü/ "küçük akarsuyun büyük akarsuya katıldığı, karıştığı yer"].

2. 1. 1. 3. Sel ve Akıntı Suları

Yağmur ve kar ya da baharda eriyen dağ buzulu sularının oluşturduğu sel ve özellikle büyük nehirlerde görülen kuvvetli su akışı [**22.** *aqın* "sel, akıntı" (BA: 16 / EA: 546)] için kullanılan terimler: **23.** *munduz aqın* "ansızın gelen sel" (BA: 414 / EA: 765), **24.** *aqındı* "akıntı" (BA: 16 / EA: 546). **25.** *erküz suw / ergöz suw* (?) "ilkbahara doğru karların ve buzların erimesinden hasıl olan su" (BA: 191 ve ilgili dn. / EA: 642) [*erküz* < *er* "erken, ilk vakit [*er geç* ikilemesinde görüldüğü üzere]" + *küz* "güz" şeklinde oluşturulmuş birleşik isimdir. *küz* sözcüğünün "sonbahar"ı, *er küz* "erken güz" sözcüğünün ise doğal olarak "ilkbahar"ı karşılamak üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır]. **26.** *kelñiz* "sel" (BA: 298 / EA: 702). Ayrıca bkz. su akıntılarının oluşmasında etkin olan **27.** *kelgin* "büyük ırmakların ve denizlerin taşar gibi kabarması, med" (BA: 297) [< *kel-* "gelmek" /-gin/ "gelgit, med"] Türkçe kökenli orijinal bir coğrafya terimidir.

2. 1. 1. 4. Kanal Suları

Tarımsal amaçlarla sulamanın sağlanması için akarsuların akım gücünden yararlanılarak oluşturulan kanallar ve kuraklığa karşı suyun biriktirilmesini sağlayan tabii bentler için kullanılan terimler: **28.** *arıq* "ırmak, ark, germeç, kaş, kanal" (BA: 32 / EA: 554). **29.** *atız ~ etiz* "iki dere arasındaki su geçecek set" (BA: 49, 203 / EA: 563). **30.** *qağaq* "kanal, ırmak" (BA: 247 / 674). **31.** *qır* "su bendi, germeç" (BA: 317 / EA: 712) [krş. 72].

2. 1. 1. 5. Su Kaynakları

Tabiat unsurlarının ihtiyacı olan suyun yeryüzüne çıktığı aslı nokta kaynaklar olup bunlar akarsuların ve göllerin de teşekkül menbaıdır: **32.** *muñar* "pınar, su gözü (Oğuzca)" (BA: 412 / EA: 764). **33.** *yul* "küçük küçük bir çok su pınarları; kaynak; su pınarı, kaynağı, gözü" (BA: 810 / EA: 988). **34.** *terñek ~ terñük* "su sızıntısı, su birikintisi; kaynak / su sızıntısının artığı; bataklık; *terñük* : kaynak (suyu)" (BA: 607 / EA: 872).

2. 1. 1. 6. Diğerleri

Bu başlık altında, akarsuların derinliği, akış hızı, oluşturduğu şekillerle ilgili olarak karşılaşılan muhtelif terimler verilmiştir: **35.** *egrim* "düden, suyun toplanıp kaynarak dönerek aktığı yer / suyun toplandığı yer; su birikintisi" (BA: 172 / EA: 635) [*egir-* "çevirmek, kuşatmak" /-(i)-m/ "düden, suyun çevirdiği yer": bir coğrafya ve yerbilimi terimi olarak "Eriyebilen kayaçların, özellikle kireçtaşlarının yaygın olduğu bölgelerde görülen, değişik çap ve derinlikte, çok kez çember biçiminde kapalı çukur

(Coğrafya Terimleri Sözlüğü – TDK); kireçtaşlarının içinde, yeryüzü sularının battığı silindir biçiminde kuyu (Yerbilim Terimleri Sözlüğü – TDK)”. **36.** *qoy* “derenin koyağı, dibi, düzlüğü” (BA: 352). **37.** *ogruğ* “derenin dönemeci / vadinin dönemeci, dağın kesintiye uğradığı yer” (BA: 425 / EA: 771) [Ayrıca bkz. 112]. **38.** *sayram suw* “topuktan yukarı çıkmayan sığ su” (BA: 501 / EA: 812). **39.** *yugaç* “bir dere veya ırmağın karşı tarafı” (BA: 808). **40.** *yuguç ~ yoguç* “ırmak ve derenin arkası” (BA: 809 / EA: 979). **41.** *qol / qöl* “dağın tepesinden aşağı inen ve derenin ortasından yüksekçe olan yer / dağın tepesinden vadinin dibine kadar uzanan yükselti” (BA: 340 / EA: 726) [Ayrıca bkz. 127].

2. 1. 2. Göller ve Denizler

Genel anlamda olmak kaydıyla, en küçük su birikintisinden göl ve büyük denizlere kadar olan su kütlelerinin ortak özelliği birikmiş olmaları, akarsular gibi uzunlamasına akıp gitmemeleri ve akarsuların döküldükleri yer olmalarıdır. Dolayısıyla büyük veya küçük her su birikintisi aslında bir “göl” kabul edilir: **42.** *çulıman* “su birikintisi (Kençekçe) / Kençek lehçesinde, aslı ve nereden çıktığı bilinmeyen (iş) (asıl anlamı: su birikintisi)” (BA: 160 / EA: 629). **43.** *irkin suw* “irkinti su (su birikintisi)” (BA: 235 / EA: 667). **44.** *köl / köl* “deniz” (BA: 358 / EA: 736) ~ **45.** *köl / köl ~ köl* “göl, havuz, birikmiş su” (BA: 358 / EA: 736). **46.** *qaq* “göl; kurumuş göl; su birikintisi” (BA: 251 / EA: 677). **47.** *sundırı / sondırı* “deniz” (BA: 541 / EA: 828). **48.** *teñiz* “deniz” (BA: 599 / EA: 868). [Ayrıca bkz. *göller ve denizler* ile ilgili diğer sözcükler: **49.** *qıdıg* “kıyı, yan, kenar / deniz, nehir, vadi gibi şeylerin kıyısı; bir şeyin kenarı” (BA: 312 / EA: 710). **50.** *burun* “(gölde, denizde, dağda vs.) öne doğru çıkıntı yapan yer” (BA: 118 / EA: 603)].

2. 1. 3. Bataklıklar

Esasen bir su birikintisi, bir tür göl olmakla birlikte, içine girildiğinde saplanıp kalınan, içinde çeşitli kara bitkilerinin de yetişebildiği, kumluk yahut balçık olabilen sulak alanların genel ismi “bataklık” ya da “batak”tır. Genel anlamda “bataklık” için şu terimler kullanılmıştır: **51.** *balıqlıg* “çamurlu yer” (BA: 65) : *balıq ~ balq / balık* “çamur (Argu lehçesinde ve Oğuzların bazılarında)” (BA: 65, 66 / EA: 572) [< *bal-* “saplanmak” /-(i)-q/ “bataklık, saplanıp kalınan yer”]. **52.** *batıg* “batak; ırmak ve ırmağa benzer şeylerin derin olan yerleri” (BA: 75 / EA: 578). **53.** *teñ* “göl, bataklık” (BA: 598). **54.** *üyük yer* “sulu ve buna benzer yerlerde ayak basıldığı zaman kaybolan ve ayağı çıkarması güç olan kumluk yer” (BA: 719). **55.** *yebeñ / yabañ* “kumlu, batak / hayvanların ayaklarının battığı ve çıkarılmasının zor olduğu batak kum” (BA: 768 / EA: 939) [kalın vokallerle okunduğunda: *yabañ* “*yaban* (/n/ < /ŋ/ değişmesi gözlenmektedir (Krş. başka memleketten olanların memleketini tasvir etmek için kullanılan *yaban* ve başka memleketten olanları belirten *yabancı*)].

2. 1. 3. 1. Yarıklar

Genel anlamda *yarık* (= *yarıuq* [BA: 754 / EA: 956]), hem su alanlarında hem kara alanlarında görülebilen; yağmurun, sel sularının, akarsuların özellikle karalar üzerinde oluşturduğu, belki de deprem yahut başka jeolojik, jeomorfolojik nedenler vasıtasıyla açıklanan bir tabiat hadisesi neticesinde oluşan yeryüzü şekilleridir: **56.** *bıçılğan* “(elde, ayakta görüldüğü gibi) yeryüzünde olan yarıklar” (BA: 88 / EA: 584). **57.** *börüñ* “(akarsu yahut sel) suların yer yaptığı yarıklar / sudaki yüksek dalga ?” (BA: 108 / EA: 607). **58.** *qazgan* “sel sularının yardığı yer” (BA: 287 / EA: 696). **59.** *qazgan yer* “içerisinde yarıklar, bataklıklar, çatlaklıklar bulunan yer” (BA: 287). **60.** *tapluq* “yer yarıkları” (BA: 575 / EA: 855).

2.2 Kara Alanları

Genel kara alanları terimleri ve işaret ettikleri kavram alanları şöyle sıralanabilir: **61.** *ér ~ yer / ir ~ yir* “yer” (BA: 187 / EA: 666). **62.** *ir ~ ér* “yerin güneye bakan güneşli tarafı” (BA: 187, 234). **63.** *taş* “(bir anlamı da) geniş açıklık, yazı” (BA: 582). **64.** *tag* “dağ” (BA: 560 / EA: 847). **65.** *töpü* “tepe” (BA: 673 / EA: 896) [Eski Türk metinlerinde geçen *tüpüt* “Tibet” toponimi ilk hecede /ö/ ile okunmak suretiyle, muhtemelen *töpü* “tepe” şeklinin çokluğu olup {*töpüt* [< *töpü-t*]} “tepeler, (yüksek) tepelerin bulunduğu yer” anlamındadır]. **66.** *yazı* “kır, ova, boş ve açık yer, alan” (BA: 765 / EA: 963) [< *yaz-* “açmak, düz hale gelmek” /-ı/ “ova, açık arazi”. Ağız ve şivelerde kullanılmakta olup Türkiye’de yer isimlerinde sıklıkla rastlanan bir sözcüktür. Örneğin, *Akyazı* (Sakarya), *Karayazı* (Erzurum), *Ulu yazı* (Çankırı) vs.]. **67.** *yöre* “yöre, çevre, bir şeyin etrafı (Oğuzca)” (BA: 805 / EA: 983) [< **yör-* “etrafını çevirmek, sarmak” /-e/ “yöre, bölge, mıntıka”].

2. 2. 1. Topraklar

Bu kısımda; tarım alanları, ziraate açık yerler, münbit araziler, ovalar için kullanılan özel terimler ile arazi yapısını ilgilendiren bazı sözcükler ve işaret ettikleri kavram alanlarıyla ilgili olarak “Tarım Arazileri” ve “Toprak Çeşitleri” bahisleri verilmiştir:

2. 2. 1. 1. Tarım Arazileri

Tarım alanları, ziraate açık yerler, münbit araziler, ovalar için kullanılan muhtelif terimler şunlardır: **68.** *alan* “alan, düz ve açık yer” (BA: 18 / EA: 547) [< *al-* “almak, yer tutmak” /-an/ “alan, yer, arazi”]. **69.** *alan yazı* “düz ova” (BA: 18). **70.** *çümgen* “çimenlik / çayır ve ayrık otu” (BA: 163 / EA: 630) [< *çim-/çüm-* “su içinde kalmak, batmak” /-gen/ “sulak arazi, çayır”. Sözcüğün, morfolojik yapısı itibariyle Türkçe kökenli olduğu düşünülmektedir. Farsçada da *çemen* şeklinde ve “yeşil ve kısa otlarla örtülü yer, çimen; ağaç ve çiçeği olan çayır, yeşillik” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ancak 11. yüzyıldan sonraki bir devirde *çimen ~ çemen* şeklinde Türkçede yerleştiği anlaşılmaktadır]. **71.** *çüşek* “çayır / otlak” (BA: 164 / EA: 630) [Soğdca kökenlidir]. **72.** *qır* “kır, basık dağ, açık yer / dağların sırtı?” (BA: 316 / EA: 712) [krş. 31]. **73.** *yér sagrısı* “yeryüzü” (BA: 482). **74.** *yazı* “kır, ova, boş ve açık yer, alan” (BA: 765 / EA: 963) [Bkz. 66; ayrıca bkz. *tarım* (17)].

2. 2. 1. 2. Toprak Çeşitleri

Kaydedilen toprak [75. *toprak* (= *yér*) “toprak / toprak, kum; toz” (BA: 640 / EA: 892)] çeşitleri: **76.** *aşu* “kırmızı toprak; aşı toprağı” (BA: 44 / EA: 561); **77.** *qazındı topraq* “kazılmış toprak” (BA: 288 / EA: 697); **78.** *sagız topraq* “yapışkan toprak” (BA: 481 / EA: 799) [Ayrıca *sagızlıq* (BA:481 / EA: 799) “çamuru yapışkan / katıksız çamuru olan yer {toprak}”].

2. 2. 2. Verimsiz Alanlar

Verimsiz [= **79.** *qurqaq* “kurak / kuraklık, kıtlık” (BA: 380 / EA: 747)] alanlar, “Kumluklar” ve “Taşlıklar” olarak tasnif edilmiştir. Genellikle kum ile örtülü olan ve bazı bölgelerde yer yer taşlık olabilen tarıma ve yerleşime elverişli olmayan bölgeler ve bu bölgelere ait genel terimler şunlardır: **80.** *aglak* “ıssız, çorak, oturulmayan yer, boş” (BA: 11 / EA: 544) [< *ag* “ak, beyaz” /+la-q/ “kıraç, boz arazi”]. **81.** *qayıq yer* “yoldan sapa olan yer” (BA: 285) [**qay-* şeklinde bir fiil gövdesinden geliştiği anlaşılmaktadır: krş. *qaya* (126) [< **qay-a*]. Ayrıca bkz. § *Dağda Bulunan Çeşitli Kesimler*].

2. 2. 2. 1. Kumluklar

Kum ve kumluk alanlar için kullanılan terimler: **82.** *qayır* “kum (Oğuzlarca); kaba topraklı yer (Öteki Türklerce) / kum; yumuşak zeminli toprak ? (BA: 285 / EA: 695) [krş. Türkiye Türkçesinde *qıyır qıyır olmak* “kumlanmak, içi kum dolmak”]. **83.** *qum* “kum (Çiğilce)” (BA: 377 / EA: 746). **84.** *qum udu / qum ödü* “kum yığını” (BA: 685 / EA: 746) [Ayrıca bkz. 101, 102]. **85.** *bagram qum* “geniş, büyük kumluk yer /tepecik halinde toplanan kum” (BA: 61 / EA: 570). **86.** *qarqag* “çöl, suyu ve bitkisi bulunmayan kırlar” (BA: 271).

2. 2. 2. 2. Taşlıklar

Taşlı, obruk (çukurlu), kıraç ve sarp yerler ve bu yerlerle ilgili olarak kullanılan özel terimler: **87.** *çalaş* “yanmış gibi siyah, ot bitmeyen çorak yer” (BA: 132 / EA: 613). **88.** *obuzlug / opuzlug* “sarp / sertliği olan arazi” (BA: 421 / EA: 777) [< *op-* ~ *ob-* “yutmak (çökmek, zeminden içeri göçmek, içbükey hale gelmek)” /-(u)z/ + /lug/ “obruk, çukurlu, girintili çıkıntılı (geçilmesi zor yer)”. Ayrıca krş. Kutadgu Bilig’de *oprı* (bkz. Berbercan, 2012: 95)]. **89.** *oy / öy* “yerdeki oyukluk, çukur” (BA: 446 / EA: 781). **90.** *oy obuzlug* “basık, düz yer” (BA: 422) [< *oy* “delik, yarık” + *obuzlug* “çukurlu”]. **91.** *say / sây* “kara taşlık yer” (BA: 500 / EA: 811). **92.** *tatır yér* “kıraç yer” (BA: 585 / EA: 862). **93.** *tatırlıg yér* “toprağı düz ve sert olan yer, bozkır” (BA: 585 / EA: 862).

2. 2. 3. Dağlar

Dağlık alanlarla ilgili olarak; dağ ve tepe [*tag / tåg ~ tag* “dağ” (BA: 560 / EA: 847), *töpü* “tepe” (BA: 673 / EA: 896)] kavramları için kullanılan genel terimler: **94.** *baqu ~ baqqu* “tepe, yüksekçe yer” (BA: 63 / EA: 571) [< *baq-* “bakmak, seyretmek (‘yüksekten bakmak’). Fiil gövdesinde /-qq-/ şeklinde ikizleşme gözlenmektedir)” /-q(q)u/ “(dağdaki) seyir yeri”]. **95.** *ediz* “yüksek yer” (BA: 168 / EA: 632). **96.** *ıduq tag* “geçitsiz sıra dağ” (BA: 215 / EA: 665) [Büyük dağlara kutsallık atfedilmesiyle ilgili bir kült sözcüktür. “mukaddes dağ”, yani “ulu, yüce dağ” anlamına gelmekle birlikte “geçilmez, aşılmaz dağ” anlamı da bulunmaktadır. *ıduq* sözcüğünün tafsilatlı anlamı için ayrıca bkz. Clauson, 1972: 46]. **97.** *kötki* “tepe, dağlık yer; toprak yığını; tepecik / toprak tepe” (BA: 367 / EA: 742) [< *köt* “çıkıntı (vücutta, gövdede, coğrafi bir şekilde)?” /+ki/ {aitlik, içinde bulunma bildiren ek olup nadiren isimden isim yapar (Gabain, 2007: 44)} “çıkıntılı, tepeli”. **98.** *öd* “dağ” (BA: 450 / EA: 784). **99.** *keriş* “üstüne çıkılabilir dağ tepesi (Oğuzca)” (BA: 303 / EA: 705). **100.** *teñri* “büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi göze ulu görünen her şey / kâfirlerin dilinde, gözlerine büyük görünen dağ, ağaç gibi şeyler” (BA: 600 / EA: 869) [sözcüğün “tanrı”, “gök” anlamının yanında “büyük dağ”, “büyük ağaç” anlamları olduğu görülmektedir. Türk Şamanist geleneğiyle bağlantılı olarak büyüklük ve ululuk atfedilen her şeyin *teñri* hitabıyla vasfedildiği anlaşılmaktadır (Bir örnek olarak, *teñri tag* “Tanrı dağları {Çin. *tien-şan*}”). **101.** *udu / ödü* “tepe” (BA: 685 / EA: 784) [muhtemelen ince vokalli okunmalıdır. Fiilin ön sesinde protez /y/ sesi tasarlanabilir: (*üdü* < (*yüdü* “yığmak, yükselen yığın haline getirmek” /-ü/ “tepe, yığın”); ayrıca bkz. *qum udu* (102)]. **102.** *qum udu / qum ödü* “kum yığını” (BA: 685 / EA: 746) [Ayrıca bkz. 101, 84]. **103.** *üyük* “tepe gibi yüksek olan yerler (Oğuzca)” (BA: 719 / EA: 937) [Muhtemelen sözcük bünyesindeki ön ses /ü/’nün /ö/ okunması gerekmektedir: *öyük* (krş. *höyük* “Kazılınca çok defa altından eski yapı kalıntıları ve eski eserler çıkan, yayvanca toprak tepe (Türkçe Sözlük, 1955: 577a)”). Ayrıca dağlık alanlarla ilgili olarak sıralanan özel terimler şunlardır:

2. 2. 3. 1. İrtifa Terimleri

104. *agım* “çıkım, yükselim / bir defada tırmanılabilecek (yer)” (BA: 9 / EA: 542) [*< ag-* “yükselmek” / *-(i)-m/* “irtifa, çıkış, yükselim”]. **105.** *aşaq* “aşağı; dağ gibi (Oğuzca) / Oğuzcada dağ eteği” (BA: 42 / EA: 560). **106.** *én ~ in ~ yin / ín* “çukur; iniş / aşağı doğru meyilli olan, iniş” (BA: 182, 232, 791 / EA: 665).

2. 2. 3. 2. Uçurumlar

107. *çugurdan* “uçurum, yar / sel yarığı, uçurum” (BA: 159 / EA: 629) [*çugurdan* *< çuqur / +dan/* “çukurdan, çukur gibi olan”. İç seste sedalılışma gözlenmektedir: *g < q* (Sözcük bünyesindeki /-dan/ düz-geniş vokalli ablatif eki olarak düşünülmektedir)]. **108.** *argu* “iki dağ arası, uçurum / iki dağ arasında bulunan şey” (BA: 31 / EA: 554) [*(y)ar-* “yarmak” / *-gu/* “uçurum, yar” (ön seste /-y-/ protez olarak tasarlanabilir)].

2. 2. 3. 3. Dağ Yamaçları

109. *alın* “dağın ön cephesi / dağın yamacı ve çıkıntılı yeri” (BA: 19 / EA: 548). **110.** *qadraq* “dağ katları ve kıvrımları, yamaç, yan” (BA: 246 / EA: 676). **111.** *qat kadraq* “yan, yamaç” (BA: 246). **112.** *ogruq ~ owruq* “dağ yamacı ve dağın bittiği yer / vadinin dönemeci, dağın kesintiye uğradığı yer” (BA: 425, 446 / EA: 771, 780) [*< ogur-* “kırılmak, dönmek?” / *-(u)-g/* “yamaç, dönemeç, bend” (Ayrıca bkz. 37); krş. Oyratça *oruq ~ orıq* “dağ yolu” (Baskakov, 1999), Tuvaca *orug* “a cliff at the mouth of a river” (Clauson, 1972: 90)]. **113.** *tag ogruqı* “dağ dönemeci” (BA: 425). **114.** *tezginç* “dağ dönemeci, dağ bükümü” (BA: 612 / EA: 874). **115.** *yörgeç* “dağ dönemeci, dağ bükümü; büküntülü, kıvrık / yol vb. şeylerin kıvrımı, dönemeç” (BA: 805 / EA: 983). **116.** *yanraq* “dağ kıvrımı ve büküntüsü / dağdan inen dönemeçli yol” (BA: 743 / EA: 949).

2. 2. 3. 4. Dağ Beleni, Sırt ve Boynu

117. *art* “sırt; dağ beli ve sırtı; sarp yer, yokuş; boyun, tepe / dağ geçidi, sarp dağ geçidi” (BA: 37 / EA: 557). **118.** *art yış* “(dağdan) yokuş, iniş / çıkış ve iniş, iniş çıkış” (BA: 787 / EA: 558) [Ayrıca bkz. 135]. **119.** *boynaq* “dağ boynu, belen / dağdaki yüksek geçit” (BA: 105 / EA: 596).

2. 2. 3. 5. Dağ Çıkıntısı, Tepesi veya Zirvesi

120. *baldır ~ beltir / beldir* “dağın burun gibi çıkan yeri / dağ burnu” (BA: 64 / EA: 582). **121.** *señir* “dağ çıkıntısı, dağ burnu” (BA: 505 / EA: 814). **122.** *uça* “sırt, arka, uca” (BA: 682 / EA: 915) [*< uç-* “uçmak” / *-a/* “(adeta uçar gibi, yükseklik kazanılan) çıkılan yer, zirve”; krş. benzer şekiller: *yüce, üce, uca* vs.].

2. 2. 3. 6. Dağda Bulunan Çeşitli Kesimler

123. *büktir* “dağlardaki çukur ve sert yerler” (BA: 124 / EA: 606). **124.** *çaxşaq* “dağ tepelerindeki taşlık yer” (BA: 130 / EA: 617) [*< çaq-(i)-ş+a-q* | Dikkat çekici bir tespit olarak, *çaqıl* (*< çaq-(i)-l*) “Başta akarsular ve dalgalar olmak üzere dış güçlerle anakayadan kopartılan, sürüklenmeleri sırasında çeşitli biçimler alan ve daha çok koyak tabanlarıyla kıyılarda görülen az çok iri kayacık parçası (Coğrafya Terimleri Sözlüğü – TDK)” sözcüğünün *çaxşaq ~ çaqşaq* ismiyle eş köklü olduğu ileri sürülebilir.]. **125.** *irük* “mağara? (duvar ve benzer şeylerdeki gedik)” (BA: 236 / EA: 668). **126.** *qaya* “kaya / dağın kayası” (BA: 284 / EA: 695). **127.** *qol / qöl* “dağın tepesinden aşağı inen ve derenin ortasından yüksekçe olan yer / dağın tepesinden vadinin dibine kadar uzanan yükselti” (BA: 340 / EA: 726) [Ayrıca bkz. 41]. **128.** *qorum* “kaya” (BA: 347 / EA: 731); **129.** *ünür*

“(dağda) in, mağara” (BA: 713 / EA: 933). **130.** *yalım* “sarp, dik, yalçın” (BA: 735 / EA:); **131.** *yalım qaya* “sarp dağın eteği / sarp, yalçın dağ” (BA: 284 / EA: 945). **132.** *yalt* “sarp / yalçın (dağ vb.), sert (yalçın) olan şey” (BA: 737 / EA: 946). **133.** *yawug ~ yuwug* “sel suyunun yüksekten yuvarladığı kaya parçası / yüksekten yuvarlanan kaya parçası” (BA: 762, 818 / EA: 961, 991). **134.** *yış* “iniş, yokuş / iniş; (yukarı) çıkış” (BA: 787 / EA: 973) [Ayrıca krş. 142]; **135.** *art yış* “(dağdan) yokuş, iniş / çıkış ve iniş, iniş çıkış” (BA: 787 / EA: 558) [Ayrıca bkz. 118]. **136.** *yoq yér* “yokuş yer (dağlık yer?)” (BA: 797) [*yo- “yükselmek {krş. yoqarı (< *yo-q-arı)}” /-q/ “yüksek, eğimli, yukarıda olan; yokuş” + yer “yüksek, eğimli, yukarıda olan yer”], **137.** *yi* “dağ yivi / dağdaki küçük yol” (BA: 788 / EA: 973).

2. 2. 3. 7. Dağ Geçitleri

138. *qapug* “(bir anlamı da) geçit” (BA: 264 / EA: 684) [Sözcüğün bir anlamı da “geçit” tir. Bkz. Tonyukuk Yazıtı’nda geçen *tâmir qapıg* “demir geçidi”: *tâmir qapıgqa tâgi irtimiz anta yanturtumuz* (II/G1) | Demir Kapı’nın Semerkant’tan Termez yoluyla Belh’e giden yolun hemen hemen yarısında bulunan Baysun silsilesindeki Buzgala geçidi olduğu söylenmektedir; Soğdiana ve Toharistan arasındaki sınır noktalarından biri olduğu da kaynaklarda anılmaktadır (Aydın, 2006: 85-86)]. **139.** *özi* “iki dağ arasındaki yol, geçit (Çiğilce) / Çiğil lehçesinde dağdaki yarı, vadi” (BA: 472 / EA: 795). **140.** *sigrig / sekrik* “dağda atlamakla geçilen yer” (BA: 521 / EA: 813) [< *segir-* “koşmak, atlıyor gibi yürümek” /-(i)-g/ “atlayarak geçilen yer”] (Krş. Midilli adasının en batı ucundaki burnun ve liman kasabasının adı *Sığrı* (Grek. *Sigri*) [? < Tü. *sigrig*]).

2. 2. 4. Ormanlar

Ağaçlık alanlar için kullanılan iki terim göze çarpmaktadır: **141.** *bük* “bük, sık ağaçlık / sık ağaçlık, çalılık” (BA: 123 / EA: 606) [Sözlük anlamları çok çeşitlidir: 1. Dönemeç. 2. Akarsu kıyılarındaki verimli tarlalar, büklük. 3. Ovada veya dere kıyısında çalı ve diken topluluğu. 4. Böğürtlen [TDK Güncel Türkçe Sözlük]; 1. Akarsu kıyılarındaki verimli tarlalar. 2. Bostan. 3. Akarsuya yakın bahçeler. 4. Çalılık, sazlık ve ormanların en sık olduğu yer. 5. Düz ve büyük toprak parçası. 6. Belen. 7. Yamaç, sırt vs. [TDK Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü]; sık çalılık, fundalık [TDK Tarama Sözlüğü]. Anadolu’da *Bük* (Zonguldak), *Karabük*, *Akbük* (Muğla), *Kocabük* (Balıkesir), *Pınarbükü* (Mersin), *Kurtbükü* (Ordu) vs. yerleşim birimleri (il, ilçe, kasaba, köy, havalı vs.) isimlerinde bük sözcüğüne rastlanmaktadır. Sözcükle ilgili önemli bir tespit yapan M. Mori, Költigin abidesinin 17. satırındaki, Bilge Kağan abidesinin 5. satırında *bükli ~ bökli çöl(ü)g ~ çöl[l](ü)g* il şeklinde transkripsiyonlanarak bir kavim adı olarak kabul edilen bu ibareyi *bök ~ bük (i)li, çöl[l](ü)g (i)l* şekli ile transkripsiyonlayıp ibarede iki ayrı kavmin zikredildiğini tespit etmişti (Sertkaya, 1980: 173). **142.** *yış* “ormanla kaplı dağ” (BA: 787 ve ilgili dn.) (Ayrıca krş. 134) [Sözcük eski Türk yazıtlarında; *ötüken yış, kögmen yış, soña yış, altun yış* vs. şekillerinde görülmektedir (bkz. Aydın, 2007a). E. Aydın’a göre, Ötüken ile birlikte kullanılan *yış*’ın dağ olarak anlamlandırılması doğru değildir. Çünkü *tag* kelimesi eski Türk yazıtlarında dağları ifade etmek için kullanılmıştır. Örneğin: *Ek Tag* (T44); *Kömür tag* (ŞU-K8) vb. Gerçekten de ünlü Altay dağlarını belirtmek için *Altun tag* değil de *Altun yış*’ın kullanılmış olması anlamlıdır. Bugün çağdaş Türk dillerinin birçoğunda bulunan *yış*’ın genel olarak ‘dağdaki ovanın ormanı’ veya ‘dağlardaki orman’ belki ‘orman (?)’ anlamında olması gerekir. *Yış* için ayrıca krş. Sertkaya, 2003: 2-3 (Aydın 2007b: 1266; ayrıca bkz. krş. Karatay, 2009).

Sonuç

Divanü Lugati't-Türk'te bulunan terminolojik söz varlığı içinde müstakil bir terminoloji oluşturan 11. yüzyıla ait Türk coğrafya terimleri bir bütün halinde kategorik olarak listelenmiş; vurgulanan ilgi çekici bazı terimler üzerine etimolojik, morfolojik ve anlama dair açıklamalar ve düşünceler ileri sürülmüştür. Bu yolla, Eski Türk dünyasına ışık tutan coğrafya terimleri leksikolojik bir perspektifte incelenmiş, ilgili terminolojinin Türk adbilimi açısından bilhassa toponimlerin (örneğin dağ, tepe, bel, sırt isimleriyle ilgili oronimler; çay, dere, nehir isimleriyle ilgili hidronimler vs.) anlaşılmasını sağlayan büyük önemine dikkat çekilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, D. (1974). "Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar", *TDAY Belleten*, 1973-74, 185-193.
- ATALAY, B. (2006). *Divanü Lugati't-Türk (C. I-III [Tercüme], IV [İndeks])*. Ankara: TDK Yayınları.
- AYDIN, E. (2006). "Tonyukuk Yazıtında Geçen Ek Tag Üzerine", *TTK Belleten*, 257, 83-94.
- AYDIN, E. (2007a). "Eski Türk Yazıtlarındaki Kırgız Seferleri Üzerine Notlar", *Sibirische Studien*, 2(1), 41-64.
- AYDIN, E. (2007b). "Ötüken Adı ve Yeri Üzerine Düşünceler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(4), 1262-1270.
- AYDIN, E. (2012). *Eski Türk Yer Adları*. Konya: Kömen Yayınları.
- BASKAKOV, N. A., vd. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Genişletilmiş tercüme haz. E. Gürsoy-Naskali vd. Ankara: TDK Yayınları.
- BAYAT, F. (2004). "Uz ~ Guz ~ Oğuz Kavim Adının Etimolojisi", *Karadeniz Araştırmaları*, 3, 71-77.
- BERBERCAN, M. T. (2012). "Kutadgu Bilig'de Fiillerin Çok Anlamlı Yapısına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26, 83-98.
- CAFEROĞLU, A. (1974). *Türk Dili Tarihi II*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- CLAUSON, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- DANKOFF, R. vd. (1982). *Mahmud al-Kaşgari Compendium of the Turkic Dialects I (Diwan Lugat at-Turk)*. Harvard: Harvard University Printing Office.
- DANKOFF, R. vd. (1984). *Mahmud al-Kaşgari Compendium of the Turkic Dialects II (Diwan Lugat at-Turk)*. Harvard: Harvard University Printing Office.
- DİLÇİN, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâtî't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- EREN, H. (1965). "Yer Adlarımızın Dili", *TDAY Belleten*, 1965, 155-165.
- ERMERS, R. (1999). *Arabic Grammars of Turkic*. Leiden-Boston-Köln: Brill.
- GABAIN, A. von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. M. Akalın. Ankara: TDK Yayınları.
- İZBIRAK, R. (1992). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınları.
- KARATAY, O. (2009). "Ötüken Yış Bahsine İlave: Varenglerin Yolundaki Rusya Dağları", *Karadeniz Araştırmaları*, 20, 19-27.
- KURGUN, L. (2004). "Yer Adının Yapısı Hakkında", *Araştırmalar*, 11, 145-150.
- KURGUN, L. (2007). "Türk Toponimisi Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 735-747, Erzurum.
- NALBANT, M. V. (2008). *Divanü Lugati't-Türk Grameri (İsim)*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- ÖNGÖR, S. (1980). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- PAMİR, H. N., Öztunalı, Ö. (1971). *Yerbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- SARICAOĞLU, F. (2008). "Kaşgarlı Mahmud: İlk Türk Haritacısı", *Kâşgarlı Mahmud Kitabı*: 121-132, Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- SERTKAYA, O. F. (1980). "Göktürk Tarihinin Meseleleri: Tonyukuk Âbidesi Üzerine Üç Not", *Türkiyat Mecmuası*, 19, 165-182.
- SERTKAYA, O. F. (2003). "Yıs (Yış?)/Yis1/Yis/Yış Kelimesi ve Akraları Üzerine", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a Armağan)*, 13, 1-10.
- TDK (1955). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1963-1982). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: TDK Yayınları.
- TEKELİ, S. (1985). *İlk Japon Haritasını Çizen Türk Kaşgarlı Mahmud ve Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amiralî Pîrî Reis*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- TEKİN, T. (1989). *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*. Ankara: TDK Yayınları.

DİZİN

<i>aglak</i> 80	<i>erküz suw</i> 25	<i>qayır</i> 82	<i>teñri</i> 100
<i>alañ</i> 68	<i>ıduq tag</i> 96	<i>qazgan</i> 58	<i>ternek ~ terñük</i> 34
<i>alañ yazı</i> 69	<i>ir ~ ér</i> 62	<i>qazgan yér</i> 59	<i>teziñç</i> 114
<i>alın</i> 109	<i>irkin suw</i> 43	<i>qazındı topraq</i> 77	<i>toprak</i> 75
<i>alış</i> 18	<i>irük</i> 125	<i>qıdıq</i> 49	<i>töpü</i> 65
<i>aqın</i> 22	<i>kelgin</i> 27	<i>qır</i> 31	<i>tüşürgü</i> 21
<i>aqındı</i> 24	<i>kelñiz</i> 26	<i>qır</i> 72	<i>uça</i> 122
<i>argu</i> 108	<i>keriş</i> 99	<i>qol</i> 127	<i>udu</i> 101
<i>arıq</i> 28	<i>kewli</i> 19	<i>qol</i> 41	<i>urı</i> 13
<i>art</i> 117	<i>köl</i> 44	<i>qorum</i> 128	<i>ünjür</i> 129
<i>art yış</i> 118	<i>köl</i> 45	<i>qoy</i> 36	<i>üyük</i> 103
<i>art yış</i> 135	<i>köl</i> 5	<i>qum</i> 83	<i>üyük yer</i> 54
<i>aşaq</i> 105	<i>kötki</i> 97	<i>qum udu</i> 102	<i>yalım</i> 130
<i>aşu</i> 76	<i>mınar</i> 2	<i>qum udu</i> 84	<i>yalım qaya</i> 131
<i>atız ~ etiz</i> 29	<i>mınar</i> 32	<i>qurğaq</i> 79	<i>yalt</i> 132
<i>bagram qum</i> 85	<i>munduz aqın</i> 23	<i>sagız topraq</i> 78	<i>yanraq</i> 116
<i>baldır ~ beltir</i> 120	<i>obuzlug</i> 88	<i>say</i> 91	<i>yawug ~ yuwug</i> 133
<i>balıqlıq</i> 51	<i>ogrug ~ owrug</i> 112	<i>sayram suw</i> 38	<i>yazı</i> 66
<i>baqu ~ baqqu</i> 94	<i>ogrug</i> 37	<i>señir</i> 121	<i>yazı</i> 74
<i>batıq</i> 52	<i>oy</i> 89	<i>sıgra</i> 10	<i>yebeñ</i> 55
<i>bıçılğan</i> 56	<i>oy obuzlug</i> 90	<i>sigrig</i> 140	<i>yér sagrısı</i> 73
<i>boynaq</i> 119	<i>öd</i> 98	<i>sundırı</i> 47	<i>yış</i> 134
<i>börüñ</i> 57	<i>ögüz</i> 4	<i>suw tirkeşi</i> 15	<i>yış</i> 142
<i>burun</i> 50	<i>ögüz</i> 8	<i>tadgun</i> 11	<i>yi</i> 137
<i>bük</i> 141	<i>öz</i> 9	<i>tag</i> 64	<i>yoq yér</i> 136
<i>büktir</i> 123	<i>özi</i> 139	<i>tag ogrugı</i> 113	<i>yöre</i> 67
<i>çalañ</i> 87	<i>özük suw</i> 14	<i>tamga</i> 16	<i>yörgeñç</i> 115
<i>çaxşaq</i> 124	<i>qadağ</i> 30	<i>tapluq</i> 60	<i>yugaç</i> 39
<i>çugurdan</i> 107	<i>qadraq</i> 110	<i>tarım</i> 17	<i>yuguç</i> 40
<i>çulıman</i> 42	<i>qapçaq</i> 20	<i>tarmut</i> 12	<i>yul</i> 1
<i>çümgen</i> 70	<i>qapug</i> 138	<i>taş</i> 63	<i>yul</i> 33
<i>çüşek</i> 71	<i>qaq</i> 46	<i>tatır yér</i> 92	<i>yulaq</i> 3
<i>ediz</i> 95	<i>qarqag</i> 86	<i>tatırlıq yér</i> 93	<i>yulaq</i> 7
<i>egrim</i> 35	<i>qat kadraq</i> 111	<i>teñ</i> 53	
<i>én ~ in ~ yin</i> 106	<i>qaya</i> 126	<i>teñiz</i> 48	
<i>ér ~ yer</i> 61	<i>qayıq yer</i> 81	<i>teñiz</i> 6	

